

Åkerholme

Beskrivning och vägledning om biotopen åkerholme i bilaga 1 till förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Innehåll

INNEHÅLL	2
ÅKERHOLME	3
Definition i bilaga 1 till förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.	3
Biotopens kännetecken och avgränsning	3
Bevarandevärden och motiv för skydd	3
Beskrivning	4
Viktiga strukturer och ekologiska funktioner	4
Arter som förekommer i biotopen	4
Exempel på ekologiska undergrupper	5
Gränsdragning mot andra biotoper	5
Geografisk utbredning	5
Verksamheter och åtgärder som kan skada naturmiljön i biotopen	5
Exempel på verksamheter och åtgärder som kan skada naturmiljön i biotopen	6
Exempel på åtgärder i omgivande mark som kan påverka biotopens naturvärden	6
Skötsel och andra bevarandeåtgärder	7
Uppföljning	7
Andra tillämpliga författningar och regelverk	8
Exempel på möjligheter till ekonomisk ersättning	8
Litteratur och webblänkar	8
BILAGA 1	9
Förteckning över ett urval av de rödlistade, karaktäristiska och i övrigt intressanta arter som kan förekomma på åkerholmar	9

Åkerholme

Definition i bilaga 1 till förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

En holme av natur- eller kulturmark med en areal av högst 0,5 hektar som omges av åkermark eller kultiverad betesmark.

Biotopens kännetecken och avgränsning

- Åkerholmar är små områden av natur- eller kulturmark, men kan också utgöras av ett solitärt träd eller ett stort stenblock.
- Åkerholmen ska vara omgiven av åkermark eller kultiverad betesmark.
- Med kultiverad betesmark avses mark för bete eller fodervall som är föremål för markförbättrande åtgärder i form av till exempel enklare markbearbetning, insådd, kalkning, gödsling eller dikning.
- Skyddet för åkerholmen gäller även om åkermarken ligger i träda.
- I normalfallet ska det vara möjligt att bruka eller beta jordbruksmarken närmast intill en åkerholme. Skyddet för åkerholmar bör dock normalt gälla även i de fall en stenmur, en högst två meter bred naturlig bäckfåra, ett dike, eller en mindre grusväg är belägen mellan åkerholmen och den intilliggande åkermarken eller kultiverade betesmarken.
- Om omgivande mark helt eller delvis överförs till annan markanvändning upphör skyddet att gälla.
- Bete och slätter kan förekomma på åkerholmen.
- Åkerholmar som är belägna i naturbetesmark omfattas inte av biotopskyddsbestämmelserna.

Bevarandevärden och motiv för skydd

Åkerholmar utgör viktiga restbiotoper i ett i övrigt rationaliserat landskap och har stor betydelse genom att de erbjuder livsmiljöer och tillflyktsorter för många av de öppna jordbrukslandskapets växt- och djurarter. Flera av dessa arter var tidigare betydligt vanligare, men återfinns nu ofta endast i anslutning till jordbrukslandskapets småbiotoper.

Åkerholmar är ofta artrika miljöer och har ofta höga naturvärden i form av brynmiljöer, hävdgynnad flora och gamla träd. Den mosaik och variation de ger i jordbrukslandskapet har stor betydelse för växt- och djurlivet. Förekomsten av åkerholmar i åkerlandskapet utgör också ett viktigt inslag i landskapsbilden och bidrar till att ge en bild av det äldre jordbrukslandskapets utseende.

Åkerholmar kan ibland vara bärare av fornlämningar i form av till exempel gravar, boplatslämningar och bytomter. De kan också rymma odlingsspår eller gröna kulturvärden i form av träd och buskar som är lämningar av bebyggelse.

Små åkerholmar sprängdes eller schaktades ofta bort under 1900-talets effektivisering av jordbruket. Ur såväl naturvårdssynpunkt som kulturhistorisk synpunkt är det därför angeläget att kvarvarande åkerholmar bevaras.

Skyddet för biotopen bidrar bland annat till uppfyllandet av miljö kvalitetsmålen *Ett rikt odlingslandskap* och *Ett rikt växt- och djurliv*, samt av åtaganden enligt Art- och Habitatdirektivet, konventionen om biologisk mångfald och Europeiska Landskapskonventionen.

Beskrivning

Åkerholmar utgörs av den mark som vid ett uppodlingstillfälle inte har kunnat tas i anspråk för åkerbruk på grund av ogynnsamma mark- eller arronderingsförhållanden, eller på grund av ägarförhållanden. Ofta domineras de av moränkullar och/eller berghällar eller starkt stenig mark som har varit svår att bryta, men de kan också innehålla stora flyttblock eller utgöras av ett solitärt träd eller en gravhög.

Många åkerholmar har ursprungligen ingått i ängs och betesmarker, och utgör då rester från ett ängsbruk där den intilliggande marken tidigare hävdades genom slätter och/eller bete, men numera är omförd till åkermark eller kultiverad betesmark. På sådana åkerholmar har hävden ofta fortsatt genom bete eller slätter efter uppodlingen av marken runtomkring.

Viktiga strukturer och ekologiska funktioner

Åkerholmar har ofta ett gynnsamt lokalklimat med varma, skyddade och solexponerade sydsidor, och utgör därmed en viktig tillflyktsort för värmekrävande arter såsom ormar och ödlor.

Det finns ofta äldre, grova och solexponerade lövträd, varav en del har hamlats, på åkerholmarna. Förekomsten av sådana träd har stor betydelse för den biologiska mångfalden eftersom många av jordbrukslandskapets växt- och djurarter är beroende av dem.

På åkerholmar finns också ofta dungar med bärande buskar och träd såsom till exempel slån, hassel och vildapel, vilket gynnar fåglar och insekter.

Solbelysta och öppna åkerholmar som hävdas med bete eller slätter ger möjlighet för den hävdgynnade och karaktäristiska ängs- och hagmarksfloran och faunan att leva kvar efter att tidigare hävdad mark har odlats upp.

Arter som förekommer i biotopen

Åkerholmar utgör viktiga biotoper för växt- och djurlivet. Gamla träd, samt bärande buskar och träd på åkerholmar utgör viktiga habitat och kan vara värdträd för flera ovanliga arter av lavar, mossor och svampar, samt för insektsarter som är knutna till ädellövträd eller gamla aspar och sälgar.

Biotopen är även värdefull för flera av jordbrukslandskapets fågel- och däggdjursarter, samt hyser ofta en tämligen rik kärlväxtflora med många arter som har blivit allt mer sällsynta i övriga delar av odlingslandskapet.

Åkerholmar har ofta ett gynnsamt lokalklimat och erbjuder både lämpliga livsmiljöer för värmekrävande arter, samt skydd och föda för bland annat flera grod- och kräldjursarter.

Antalet arter på åkerholmar varierar starkt mellan olika delar av landet, men är också beroende av åkerholmens storlek, utformning och placering i landskapet, samt av områdets geologi och skötsel.

En förteckning med ett urval av de rödlistade, karaktäristiska och i övrigt intressanta arter som kan förekomma i biotopen finns i *Bilaga 1*.

Exempel på ekologiska undergrupper

Åkerholmar med tidigare hävdad mark, rik kärlväxtflora, samt få buskar och träd

Åkerholmar med flera särskilt skyddsvärda träd

Åkerholmar som främst utgörs av ett stort lövträd, ofta ek

Åkerholmar som främst består av större stenblock.

Gränsdragning mot andra biotoper

Biotopen *Åkerholme* skiljs från biotopen *Odlingsröse i jordbruksmark* genom att *Åkerholmar* normalt är markfasta, medan *Odlingsrösen* utgörs av ansamlingar av flyttbara stenar. *Odlingsrösen* kan dock vara belägna på *Åkerholmar*.

Geografisk utbredning

Åkerholmar finns i jordbruksmark i hela landet.

Verksamheter och åtgärder som kan skada naturmiljön i biotopen

Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Den som planerar att bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd i ett biotopskyddsområde måste därför först bedöma om detta kan komma att skada naturvärdena i biotopen. Om det finns risk för att naturmiljön skadas ska dispens från biotopskyddsbestämmelserna sökas hos länsstyrelsen. Om det finns särskilda skäl får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet.

Här ges några exempel på verksamheter och åtgärder som kan skada naturmiljön i biotopen. Observera att punkterna nedan inte utgör en fullständig redovisning utan endast är exempel. Det kan även finnas andra verksamheter och åtgärder som kan skada naturmiljön i biotopen. Bedömning av en aktuell åtgärd måste därför alltid ske i varje enskilt fall.

Exempel på verksamheter och åtgärder som kan skada naturmiljön i biotopen

- Bortschaktning eller bortsprängning av hela eller delar av åkerholmen.
- Markbearbetning och grävning.
- Avverkning av äldre träd på åkerholmen.
- Plantering av nya träd på åkerholmen om det inte görs för att ersätta ett äldre träd. I sådana fall bör inhemska trädslag användas.
- Olämpligt uttag av biobränsle, grenar och toppar som innebär att gamla träd, ihåliga träd, döda träd eller en stor del av bärande träd och buskar tas bort.
- Alltför kraftig röjning av bärande träd och buskar.
- Placering av träd och buskar från röjningsåtgärder, liksom dumpning av sten eller massor från markförbättringar och dikesrensningar, eller av annat avfall, kan skada naturvärdena, särskilt om åkerholmen hyser en hävdgynnad flora. Det kan även handla om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen, såsom kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm och ensilagerester. Sådana upplag som är förknippade med normal jordbruksproduktion bör normalt placeras på annan plats på brukningsenheten, men bör få placeras på åkerholmar där så har skett av hävd.
- Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam, bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom åkerholmen kan skada förutsättningarna för de växt- och djurarter som förekommer i biotopen.
- Ovarsam körning med terrängfordon eller maskiner kan orsaka markskador på åkerholmen.
- Infrastrukturutbyggnad, utbyggnad av bebyggelse och annan exploatering.
- Utsättning av främmande växt- och djurarter.

Exempel på åtgärder i omgivande mark som kan påverka biotopens naturvärden

- Om besprutning med bekämpningsmedel och spridning av gödsel sker för nära biotopen kan det påverka bland annat sammansättningen av florans och faunan, och därmed skada naturmiljön i biotopen. Nödvändiga skyddsavstånd till värdefulla biotoper ska iakttas och anpassas till de lokala förhållandena på platsen (se föreskrifter och allmänna råd om skyddsavstånd vid spridning av bekämpningsmedel i Naturvårdsverkets föreskrifter respektive allmänna råd om spridning av kemiska bekämpningsmedel, *SNFS 1997:2* och *AR 1997:3*).
- Större exploateringar i form av byggnationer, ledningsdragningar eller liknande som sker nära biotopen kan medföra beskuggning, dränering eller annan påverkan.

Skötsel och andra bevarandeåtgärder

Åkerholmar är inte alltid påverkade av eller beroende av skötselåtgärder, men för att biotopens naturvärden ska bibehållas är det ofta viktigt att uppslag av sly och yngre träd röjs bort. Sådana röjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum för att förhindra igenväxning som skadar naturmiljön i biotopen. För att möjliggöra trädsuccession bör ersättningsträd sparas när det är lämpligt, så att nya träd kan växa upp och bli gamla.

Gamla träd, ihåliga träd och döda eller döende träd bör lämnas kvar på åkerholmen eftersom flera av jordbrukslandskapets växt- och djurarter är beroende av dessa träd.

I de fall en åkerholme hyser hävdgynnade biologiska värden behöver biotopen i många fall betas eller slås på ett traditionellt sätt för att värdena ska finnas kvar på sikt. Åkerholmar som under lång tid har varit träd- och busklösa bör i de flesta fall även i fortsättningen hållas i stort sett fria från träd och buskar.

Uppföljning

Uppföljning kan behövas av eventuella bevarandemål för biotopen och utförda skötselåtgärder, samt av situationen för arter som är förtecknade i artskyddsförordningens (2007:845) bilagor och/eller den nationella rödlistan, samt av arter och biotoper som omfattas av åtgärdsprogram för hotade arter och/eller ingår i Natura 2000.

Uppföljning av bevarandemål för åkerholmar bör så långt som möjligt koordineras med den regionala och nationella miljöövervakningen, samt med eventuell uppföljning som sker kopplat till åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd och andra åtgärdsprogram för hotade arter.

Uppföljningen bör också koordineras med den regionala områdesvisa uppföljningen av motsvarande biotoper i naturreservat och Natura 2000-områden.

Viss uppföljning av miljötillståndet för odlingslandskapets biotoper sker bland annat genom NILS (Nationell Inventering av Landskapet i Sverige).

Artförekomster bör rapporteras till Artportalen¹, Musselportalen² och Trädportalen³, vilka också kan användas för informationssökning.

¹ www.artportalen.se.

² www.musselportalen.se.

³ www.tradportalen.se.

Andra tillämpliga författningar och regelverk

Åtgärder i åkerholmar kan beröras av Jordbruksverkets föreskrifter (SJVFS 1999:119) om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruket.

I vissa fall kan det finnas träd som är skyddade som naturminnen enligt 7 kap. 10 § miljöbalken på åkerholmar.

Åkerholmar kan innehålla fornlämningar, till exempel gravar, som det enligt 2 kap. 6 § lagen (1988:950) om kulturminnen är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada.

Åtgärder som kan skada fridlysta växt- eller djurarter på åkerholmar kan kräva dispens enligt 14-15 §§ artskyddsförordningen (2007:845).

Exempel på möjligheter till ekonomisk ersättning

Det finns möjlighet att få ersättning för skötsel av åkerholmar på eller i anslutning till åkermark genom miljöersättningen för natur- och kulturmiljöer inom landsbygdsprogrammet (Jordbruksverkets föreskrifter (SJVFS 2007:42) om kompensationsbidrag, miljöersättningar och miljöinvesteringar). Röjningsåtgärder, hamling av träd, bete och slåtter är exempel på åtgärder som kan ingå i beslut om miljöersättning.

Genom Utvald miljö (6 kap. SJVFS 2007:42) är det möjligt att få ersättning för specialinsatser för att gynna landskapets natur- och kulturvärden, samt för allmänhetens möjlighet till rekreation (6 kap. 66 § SJVFS 2007:42). Insatser för arter som omfattas av åtgärdsprogram, eller andra specifika insatser för en viss art eller artgrupp, såsom uppsättning av holkar för fladdermöss, fåglar eller humlor, är exempel på specialinsatser som kan göras i anslutning till en biotop.

Litteratur och webblänkar

Aronsson, M. (2008). *Karakteristiska arter och kriterier för dessa*.

www.naturvardsverket.se.

Artportalen. www.artportalen.se.

Gärdenfors, U. (red.) (2010). *Rödlistade arter i Sverige 2010*. ArtDatabanken, SLU. Uppsala. ISBN 978-91-88506-35-1.

Musselportalen. www.musselportalen.se.

Trädportalen. www.tradportalen.se.

Bilaga 1

Förteckning över ett urval av de rödlistade⁴, karaktäristiska⁵ och i övrigt intressanta arter som kan förekomma på åkerholmar

De i förteckningen angivna arterna behöver inte påvisas i en biotop för att biotopen ska omfattas av skydd.

* Arter som är upptagna i EU:s Art- och habitatdirektiv eller Fågeldirektiv.

Akut hotade arter	Lavar Grå ladlav (<i>Cyphelium trachyloides</i>) Skorpdagglav (<i>Diploicia canescens</i>)
Starkt hotade arter	Kärlväxter Klintsnyltrot (<i>Orobanche elatior</i>) Smalbladig lungört (<i>Pulmonaria angustifolia</i>) Lavar Västlig silverlav (<i>Parmelina pastillifera</i>)
Sårbara arter	Lavar Elegant sköldlav (<i>Melanohalea elegantula</i>) Fåglar * Ortolansparv (<i>Emberiza hortulana</i>)
Nära hotade arter	Kärlväxter Stenfrö (<i>Lithospermum officinale</i>) Korskovall (<i>Melampyrum cristatum</i>) Mossor Ullgrimmia (<i>Grimmia laevigata</i>) Lavar Strutskinnlav (<i>Leptogium palmatum</i>) Fåglar Rapphöna (<i>Perdix perdix</i>)
Karaktäristiska arter	Kärlväxter Hassel (<i>Corylus avellana</i>) Hagtorn (<i>Crataegus</i> sp.) Asp (<i>Populus tremula</i>) Slån (<i>Prunus spinosa</i>) Rosor (<i>Rosa</i> spp.) Björnbär (<i>Rubus</i> spp.) Mossor Kakmossor (<i>Hedwigia</i> spp.)

⁴ Uppgifterna är hämtade ur *Rödlistade arter i Sverige 2010* (Gärdenfors, U. (red.) 2010).

⁵ För kriterier för urvalet se *Karaktäristiska arter och kriterier för dessa* (Aronsson 2008).

	Raggmossor (<i>Racomitrium</i> spp.) Lavar Slånlav (<i>Evernia prunastri</i>) Fransigt stentagelav (<i>Pseudephebe minuscula</i>) Fåglar Stenskvätta (<i>Oenanthe oenanthe</i>) Kräldjur Huggorm (<i>Vipera berus</i>) Steklar Humlor (<i>Bombus</i> sp.)
Övriga arter som bör uppmärksammas	Lavar Åkerkantlav (<i>Rhizocarpon disporum</i>)